Besprekingsartikel

Kees Bogaerts bespreekt:

Bouwstenen voor Intercultureel onderwijs. (Coördinaat Minderhedenstudies RUL, Leiden 1990). 40 Katernen en 5 leskranten, te bestellen bij het Coördinaat Minderhedenstudies RUL, Postbus 9515, 2300 RA Leiden, tel. 071-272360.

Voor me ligt het tot dusver gepubliceerde materiaal van het project van de Leidse Letteren Faculteit: "*Bouwstenen voor Intercultureel onderwijs*". Een stapel van bijna twintig centimeter hoog! Product van een zo goed als voltooid en afgerond project. Een overzicht van alle publicaties vond U in het themanummer van *Kleio* over Intercultureel Onderwijs, jg. 1990, nr. 9, p. 15.

Het project loopt tot in de zomer van 1991. Wat op den duur met het materiaal gebeuren gaat is nog niet helemaal duidelijk. Misschien wordt het, of wordt een deel ervan, nog eens commercieel uitgegeven. Wie het nu nog goedkoop wil aanschaffen kan dus beter haast maken, schreef de projectleiding in een nieuwsbrief aan alle geschiedenissecties.

De zorg voor het vervolg van het project is toevertrouwd aan het KPC in Den Bosch. Bestellingen van het materiaal in z'n huidige vorm kunt U tot de zomervakantie in Leiden opgeven.

De subsidie valt aan de prijs af te zien. Het materiaal is goedkoop: *f* 250 voor alle 41 katernen en de in het totaal vijf leskranten, excl. verzendkosten. Daarmee bestrijkt U, met materiaal op vier niveaus, in beginsel het hele voorgezet onderwijs van Lbo t/m Vwo: de onderbouw met leskranten en de bovenbouw met katernen, boekjes van zo'n 40 à 60 pagina's. U kunt een deel van het materiaal ook goed inzetten bij een gedifferentieerde werkwijze. Bij de kernthema's: "Slavernij in Suriname" en "Het Marokkaanse gezin tussen traditie en verandering" is sprake van een qua inhoud overlappend aanbod op een breed scala van leerling-niveaus.

Misschien is het mogelijk dat Uw bevoegd gezag een bestelling voor de school-/vakbibliotheek gedeeltelijk kan subsidiëren uit een interculturee potje....

Deze bespreking is bedoeld om U over de praktische bruikbaarheid van deze imposante collectie lesmaterialen (daarbij hoort ook nog het e.e.a. aan, hier verder niet besproken, audiovisueel materiaal) te informeren en U een indruk te geven van de inhoud ervan. De -enkele- voornamelijk voor andere vakken bestemde deeltjes blijven hier verder buiten beschouwing.

Voor wie, over wie?

De katernen bieden niet evenveel, of naar evenredigheid evenveel, aandacht aan alle allochtone groeperingen. Surinamers en

BOUWSTENEN VOOR INTERCULTUREEL ONDERWIJS
K1

Marokko in beweging

prijs: *f*2,50

Veranderend Marokko

Foto's, teksten en opdrachten

De tijd staat niet stil en overal in de wereld vinden veranderingen plaats. In Nederland ziet men dat om zich heen gebeuren en maak je het zelf mee. Al te gemakkelijk denkt men dat het in een land als Marokko allemaal hetzelfde blijft. De Marokkaanse samenleving is echter door confrontatie met nieuwe ontwikkelingen in Marokko en Nederland in een ingrijpend veranderingsproces terechtgekomen. Deze ontwikkeling verloopt zeker niet voor iedereen en overal op dezelfde manier, zoals deze fotokrant wil laten zien.
De krant is een uitgave van 'Al Mizan' en het project 'Bouwstenen voor Intercultureel Onderwijs'. Dit project verzorgt voor het voorgezet onderwijs de ontwikkeling en publicatie van lesmateriaal, waarin de cultuur van in Nederland levende migranten centraal staat. Over het herkomstland van verschillende groepen migranten worden op verschillende niveaus één of meerdere thema's uitgewerkt in de vorm van een historisch overzicht, een

kleio
nummer 2/91
pagina's 14 en 15

Marokkanen vinden er veel materiaal over zichzelf, Antillianen en Indonesiërs minder en Chinezen, Turken en Molukkers weer wat minder.
De boekjes zijn ook niet speciaal bedoeld voor klassen met overwegend allochtone leerlingen. De opbouw van de reeks, waarin met name de bovenbouw van het VO royaal bediend wordt, wijst er al op dat deze in feite bestemd is voor autochtone Nederlandse scholieren op overwegend of geheel witte scholen.

Voor de onderbouw van het VO, met name die van Mavo en Lbo, zijn vijf "leskranten" gepland: een over Turkije, twee over Marokko, een over Suriname en een over immigranten in Nederland. Deze lenen zich ook voor andere mens- en maatschappijvakken. Zij vormen het vierde moeilijkheidsniveau van het materiaal.
Het volgende niveau, "niveau drie" is bestemd voor de onderbouw van Vwo t/m Mavo. Het bestaat uit vijf katernen van elk ruim 50 pagina's: een over Chinezen in Nederland, een over de Indonesische samenleving en haar erfenis in Nederland (nog niet verschenen), een over Slavernij in Suriname, een over Nederlandstalige Antilliaanse jeugdliteratuur, een met de titel "Migratie in Nederland in beeld" en een stripverhaal: "De papavers van het Oosten", over het leven van een Berber in Oost-Marokko.
De boekjes van niveau twee en een zijn bestemd voor de bovenbouw. Die van het tweede niveau bevatten bronnen die duidelijk herkenbaar rond een deel-thema gegroepeerd zijn en door vragen en opdrachten eenvoudiger hanteerbaar en sneller toegankelijk gemaakt zijn dan de uitgebreider en minder gestructureerde bronnenverzamelingen in de boekjes van het eerste niveau. Er zijn zo'n 15 katernen gemaakt voor niveau 2 en ruim 10 voor het eerste niveau.

Voor het hoogste niveau is ook nog een door H. Ketelaars samengestelde lerarenreader verschenen over het ontstaan van Suriname als nationale staat die -voorbeeldig!- is uitgewerkt met het oog op het het door de HEG voorgestelde CSE-model. Omdat bij het Surinaamse lesmateriaal ook een complete (concept) Lerarenhandleiding gemaakt is kan wel gesteld worden dat dit onderdeel qua reikwijdte onovertroffen is.
Ook in een ander opzicht spring het eruit. Het is het resultaat van samenwerking tussen Nederlandse en Surinaamse docenten en leerplanontwikkelaars. Dat dit juist bij dit ICO projekt op zo'n gelukkige manier gestalte heeft gekregen is verheugend en,

gezien het resultaat, voor herhaling vatbaar.

Niveaus en didactiek

Het leeuwendeel van het ontworpen materiaal is -in pagina's uitgedrukt- dus bestemd voor de bovenbouw van het Vwo, voor leerlingen die geschiedenis als keuzevak op het programma hebben staan. Op zich genomen een relatief kleine groep, maar ook de groep leerlingen die het meest tijd heeft voor dergelijke extra-thema's. De toekomstige Nederlandse intellectuele elite is heel goed bediend. De categorie leerlingen die in hun dagelijkse en schoolomgeving vooralsnog het meest met allochtonen te maken heeft, lijkt -voor wat het speciale lesmateriaal betreft- dus wat minder royaal bedeeld.
Toch is dat een wat te eenzijdige observatie. Positiever kan hetzelfde ook worden aangeduid: juist op het hogere niveau is een grote krachtsinspanning geleverd om goede leermiddelen/bouwstenen voor intercultureel onderwijs te produceren. Ook leerlingen aan een witte scholengemeenschap in een wit deel van Nederland krijgen zo toch materiaal aangeboden dat speciaal geschikt beoogt te zijn voor de doelstellingen van intercultureel onderwijs.
Bovendien zijn de lagere niveaus ook weer niet uitgesproken onderbedeeld. Alleen worden ze minder overvloedig van extra lesmateriaal voorzien. Tijd om grote hoeveelheden daarvan te verwerken zal er ook vaak ontbreken.

Ook in de bovenbouw is tijd een schaars goed. De neiging tot concentratie op hoofdzaken eist ook daar zijn tol. Het mag daarom worden toegejuicht dat de materiaalmakers van het project merendeels er zo duidelijk naar gestreefd hebben om niet alleen aan de inhoud, maar ook aan de didactische vorm van hun materiaal veel aandacht te geven.
Voor de bovenbouw betekent dit allereerst: rekening houden met de voorstellen van de commissie HEG. Er wordt gewerkt met bronnen en een voorgeprogrammeerd kaartsysteem daarbij, met werkstukken en presentaties. Vaardigheden, onderzoek, bronnen en bronnenkritiek, dat wilde destijds iedereen. Nu ligt er dus zulk modern thematisch materiaal. Het verdient alleen al om die reden, ook al heeft die met interculturaliteit niets te maken, de aandacht. Terecht wordt er in de handleiding op gewezen dat met dit materiaal een zeer geschikt schoolonderzoeksthema geboden wordt. Verwerkingsmogelijkheden voor individueel- en groepswerk worden er duidelijk uiteengezet.
Nog zo'n oneigenlijk argument om de reeks met belangstelling te bekijken ligt in de gevolgde differentiatie-systhematiek voor de verschillende begaafdheids- en leeftijds-categorieën. Die zou in een gewone schoolmethode niet misstaan.

In veel van het materiaal is de hand van Dalhuisen, lid van de commissie HEG en nationale peetvader van de onderzoekende methode, goed te herkennen evenals de bijdragen van een aantal sleutelfiguren uit de Havo-Vwo commissie van de VGN. Dat betekent niet dat alle katernen een even zwaar beroep doen op de onderzoekende methode. Tegenover bijvoorbeeld het aantrekkelijk "onderzoekend" uitgewerkte deeltje over Chinezen in Nederland staan katernen als die over de Islam, Immigranten in Nederland en Modernisering in Turkije. Hierin worden de vaak lange en soms ook wat minder uitbundig geïllustreerde, meer betogende leesteksten om de zoveel pagina's onderbroken door de wat traditioneler tekstvragen waarmee in de meeste gevallen leraren en leerlingen als vanouds vertrouwd zijn.

Het docentenmateriaal

De katernen 17 en 31 zijn als docentenhandleiding bedoeld. Ze zijn bestemd om gebruikt te worden bij de deeltjes voor het eerste niveau over Suriname en Marokko en in het geval van Suriname ook nog bij de deeltjes op het tweede en derde niveau. Voor de onderwerpen over Chinezen, Turken, Indonesiërs, Molukkers en Antil-

lianen zijn zulke uitgebreide docentenhandleidingen niet geschreven. Hetzelfde geldt ook voor de deeltjes over "Immigranten in Nederland" en "Migratie in Nederland".
Het materiaal voor de lagere niveaus is over het algemeen dermate "begeleid" uitgegeven dat ervan uitgegaan kan worden dat leraren het ook zonder speciale handleidingen goed zullen kunnen gebruiken.

Bij de bronnenverzamelingen voor het hoogste niveau ligt dat dus duidelijk anders. Deze boekjes vormen sowieso boeiende informatiebronnen waar bijvoorbeeld ook NLO-studenten en leraren, ook niet-historici, met profijt kennis van kunnen nemen. De handleidingen erbij zijn geen bureauproducten maar resultaat van "ermee werken in de klas". Ze lijken me onmisbaar voor iemand die op het hoogste niveau met het materiaal wil werken. Enige affiniteit met "De onderzoekende Methode" is hierbij wel handig. Het docentenmateriaal is specifiek en to the point, ook aan vragen als "hoe lang duurt het en kan het ook korter, hoe moet je het werk beoordelen en toetsen, hoeveel katernen zijn nodig om zo'n bronnen-projekt goed te laten draaien", wordt aandacht gegeven.

BOUWSTENEN VOOR INTERCULTUREEL ONDERWIJS
K5

Turken uit en thuis

De meeste mensen in Nederland hadden in de zestiende en zeventiende eeuw wel eens van de Turken horen spreken. In de jaren zestig maakten de Nederlanders pas echt kennis met de Turkse mensen. Op het werk, in de winkel of op straat kwamen Nederlanders en Turken met elkaar in contact. Toch bleef Turkije ook na 1970 een ver en onbekend land. Dit kwam omdat we te weinig van elkaars cultuur afwisten. Deze Turkije-krant geeft jullie een indruk van het land Turkije, diens geschiedenis, cultuur en samenleving.

Geografie

Turkije is 21 keer zo groot als Nederland. Het Aziatische deel van Turkije heet Anatolië. Dit is een hoogvlakte die naar het oosten oploopt in de hoge bergen van de Kaukasus en de Ararat. Het Europese deel van Turkije heet Thracië. Op de grens van het Europese en Aziatische deel ligt de grootste stad van het land, Istanbul. Turkije wordt door zes landen begrensd. In het noordoosten deelt Turkije de grens met de Sovjetunie. De grenzen worden trouwens voor het grootste gedeelte gevormd door het water van de Middellandse Zee en de Zwarte Zee.
Verder heeft Turkije een grote verscheidenheid aan landschappen. Valleien,

Bevolking, godsdienst en taal

Turkije heeft ongeveer 55 miljoen inwoners (1990). Bijna de helft hiervan woont op het platteland. Zo'n 98% van de totale bevolking is islamitisch. De islam is dus de grootste godsdienst daar. Islamieten geloven in dezelfde god als joden en christenen. In het land wonen verschillende volkeren. De Turken zijn het grootste volk. Maar er wonen ook nog Koerden, Arabieren, Armeniërs, Kaukasisch-Turkse volkeren, Grieken en joden. De officiële taal is het Turks. Daarnaast spreken de minderheden hun eigen talen.

Munteenheid

De Turkse munt is de lira. Lira betekent eigenlijk gewoon pond. Het is net als het Engelse pond een oude rekeneenheid.

*** In welk ander Europees land wordt de munteenheid ook lira genoemd?**
*** Hierboven zie je een kopie van een Turks bankbiljet. Welke Turkse staatsman is afgebeeld? Kijk hiervoor desnoods verderop in de krant. Op een aantal Nederlandse bankbiljetten staat eveneens 'bekende Nederlanders'. Wie kan je allemaal noemen?**

kleio
nummer 2/91
pagina's 16 en 17

De verschillende onderdelen

Ik zal nu wat verder ingaan op de inhoud van het materiaal per niveaugroep. Audiovisueel materiaal en katernen die allereerst bestemd zijn voor andere vakken laat ik buiten beschouwing, voor een overzicht van alle produkten van het project kunt U raadplegen:
Kleio 1990, nr. 9, p. 15.

Niveau 4: leskranten Mavo/Lbo

- "*Nieuwe Nederlanders*" (K6): een verkorte versie van katern nr. 40 voor de bovenbouw van het voortgezet onderwijs (niveau 2).

- "*Slavernij in Suriname*"(K4): ook beschikbaar als thema met meerdere katernen op het eerste niveau en met enkele katernen voor resp. het tweede en derde niveau. Terecht een centraal thema.
De leskrant bevat - als instap - de tekst van een 18e eeuws toneelstuk over de slavernij, enige algemene achtergrondinformatie en vooral een weelde aan beeldmateriaal dat de leerlingen kunnen onderzoeken om tot een antwoord te komen op de vraag "wat de slavernij in Suriname precies inhield". De werkaanwijzingen voor de leerlingen zijn duidelijk; daarnaast is er de hiervoor al genoemde docentenhandleiding. De krant lijkt me ook een snel onderbouw-alternatief voor het wat breder opgezette derde niveau-katern.

-"*Marokko in beweging*" (K1): ook hier duidelijke werkaanwijzingen: de leerlingen kunnen een fraaie collectie van 43 (goed afgedrukte) foto's omwerken tot werkstuk of klassetentoonstelling onder het motto "Veranderend Marokko". Een viertal biografische teksten biedt leerlingen een beeld van wat zoal onder die veranderingen verstaan kan worden. De krant is bestemd voor alle maatschappijvakken, maar als concretisering van het begrippenpaar "verandering/modernisering" in een geschiedenisles wel heel erg geschikt. Ook om die reden kan ik me, met de makers van het materiaal, goed voorstellen, dat het ook op hoger niveaus goed kan functioneren in het kader van verwerkingsopdrachten en in combinatie met de katernen.

-"*Marokkanen tussen Amsterdam en Agadir*" (K2): bedoeld om een indruk te geven van allerlei onderdelen van het leven van Marokkanen in Marokko en Nederland, bestemd voor alle maatschappijvakken, qua opzet vergelijkbaar met de krant over Turkije, zij het met iets minder historische accenten. Opdrachten zijn er aan de tekst toegevoegd, ook een spel, een foto-opdracht, een strip, een recept een pagina over het Arabisch en een leuk sprookje.

-"*Turken uit en thuis*" (K5): de "van alles

wat" formule -dezelfde als in K2- heeft ongetwijfeld in de klas allerlei voordelen. Het blijft natuurlijk wel bij een heel summiere indruk. Het lijkt mij daarom echt nodig dat leraren die ermee werken zichzelf nog wat degelijker op het onderwerp oriënteren. Dat kan vrij eenvoudig - wanneer U tenminste zo verstandig geweest bent om de hele reeks aan te schaffen - omdat met name de leskranten over Marokko qua inhoud herhaald worden - maar dan op een veel steviger niveau - in de katernen voor de bovenbouw. Gekopieerde stukjes daaruit kunt U in de klas eventueel nog ter verdieping inzetten. Ook dit soort goedkope toepassingsmogelijkheden vormen een goede reden om de hele serie te bestellen!

Een uitgebreider uitgewerkte, maar met deze en de vorige krant vergelijkbare opzet, vindt U in de deeltjes die Ruud Spruit schreef in de reeks "Onder Anderen" die in 1984 onder auspiciën van het ministerie van WVC door SMD is uitgegeven.

In de serie 'Onder anderen' verschenen boekjes over Molukkers, Surinamers, Turken en Marokkanen. Dit algemene deel gaat over 'Anderen in Nederland' en 'Nederlanders onder anderen'.

Niveau 3: Katernen onderbouw VO

- "*De Indonesische samenleving en haar erfenis in Nederland*" (nr 5).
- "*Migratie in Nederland in beeld*" (nr 41).

Deze twee katernen waren eind 1990 nog niet verschenen.

- "*Slaven, meesters en marrons. Slavernij in Suriname*" (nr 30): de uitgebreidere versie van de leskrant; ook hier weer het voor play-reading uitstekend geschikte toneelstuk en de collectie afbeeldingen waarmee een tentoonstelling of een andere presentatie gemaakt kan worden. Ook

de kernvraag naar wat slavernij werkelijk inhield is dezelfde als die in de leskrant.

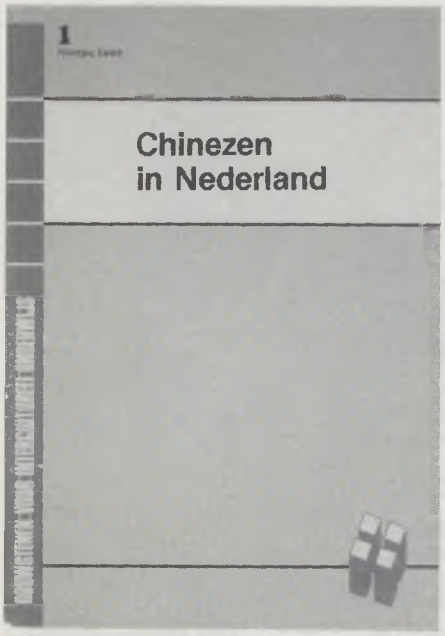
- "*Wist je dat...? Schrijvers van jeugdboeken over de Nederlandse Antillen en Aruba*" (nr 36): dit katern van 56 pagina's bevat een grote verzameling fragmenten jeugdliteratuur over de Antillen geordend rond drie kernen: de geschiedenis van de Antillen, de mensen en de cultuur van de Antillen en Antillianen in Nederland, ingeleid met een kort historisch overzicht. Zowel bestemd voor Nederlands als voor Geschiedenis - ik wil daaraan toevoegen: leerlingen én leraren.
Voor wat ouder leerlingen (én hun leraren) is een qua opzet vergelijkbaar deeltje voor het tweede niveau (bovenbouw VO) gemaakt ("Nederlandstalige Antilliaanse literatuur").

-"*De papavers van het Oosten*" (nr 22): een in uitbundige stijl getekend stripverhaal, gemaakt naar de in 1983 geschreven autobiografische roman van de Marokkaanse ingenieur Brick Oussaïd, een in 1950 geboren Berber. De strip is tweetalig, in de eerste helft de Nederlandse, in de tweede de Arabische versie. Een samenvatting/vertaling van het boek is uitgegeven als bronnenboek voor het eerste niveau. De strip is ook voor het vak Aardrijkskunde goed geschikt.

Niveau 2: Katernen bovenbouw VO - voorgestructureerd werkmateriaal

-"*Chinezen in Nederland*" (nr 1): lesmateriaal volgens de onderzoekende methode, van "Rotterdam Chinatown" tot "Driekwart eeuw wachten op erkenning", "Chinezen op school", "Chinese waarden en gewoonten" en "Chinese feesten". Zulke voorkeuren zijn persoonlijk, maar ik vond dit katern - en het volgende - bijzonder geslaagd. Het is historisch informatief, aantrekkelijk uitgewerkt en geïllustreerd, kortom voor leerlingen goed toegankelijk.

-"*De westerse kijk op Nederlands-Indië (1839-1939). De foto als historische bron).*" (nr 4): dit is het enige deeltje over voormalig Oost-Indië dat ik kon bekijken. Het is gegroepeerd rond een schitterende collectie oude foto's, gemaakt tussen 1839 en 1939. De opdrachten zijn erop gericht dat leerlingen leren deze te interpreteren en te toetsen aan andere bronnen. Na een fraai geïllustreerde inleiding over "Beeldvorming in de fotografie" volgen drie ge-

De Turkse maagd, gered door Inönü.

selecteerde "optieken": de wetenschappelijke kijk, de journalistieke bril en "vrouwenogen". Ik hoop dat de andere katernen over Indonesië van een even hoge kwaliteit zullen blijken te zijn en dat zij de inhoudelijke aanvulling zullen bieden waarnaar dit eerste katern van de beloofde 4 over Indonesiërs, Molukkers en Nederlanders vraagt.

-"*Modernisering in Turkije: een beeld van de maatschappelijke ontwikkelingen vanaf het einde van de 18e eeuw*" (nr 8): vergeleken met de hiervoor genoemde twee deeltjes is dit een traditioneler produkt. Dat geldt ook voor de opdrachten waarmee elk van de vijf hoofdstukken wordt afgesloten. Over het lesmodel met vragen en didactische aanwijzingen dat bij dit katern bestaat heb ik niet kunnen beschikken.
Het thema van het katern is niet eenvoudig. Modernisering wordt op pagina 1 kort maar krachtig omschreven als "*... een overdracht van westerse produkten en ideeën*". De republiek van Atatürk krijgt veel aandacht en de voorlaatste zin van dit volle boekje concludeert: "*... dat in de Turkse gemeenschap wel degelijk kemalistische waarden zijn terug te vinden. De verandering van woongebied en de positie als minderheid in Nederland spelen echter een grotere rol in het leven hier.*"
Dit zal zeker zo zijn, maar het laatste hoofdstuk van het katern dat nu juist daarover gaat is na het voorafgaande breed opgezette historische overzicht (van Selim III tot Özal -de 18e t/m de 20e eeuw) wel erg kort uitgevallen.

Het leveren van zo'n breed overzicht is geen geringe onderneming. In de kring van didactici is het bon ton om de mogelijkheid ervan al bij voorbaat af te schrijven met een beroep op de dreiging van verbalisme, vrijblijvendheid en/of onduidelijkheid. Vermijd dat maar eens! De auteur van dit katern is dunkt me die valkuilen niet ontlopen. Ik vraag me bijvoorbeeld af of leerlingen bij het bestuderen van de geschiedenis van het moderne Turkije veel verder geholpen worden met subtiele observaties als "*de huiver voor de islam in het Westen is eeuwen oud en zo ook de behoefte om de Turkse maatschappelijke hervormingen te toetsen. In de 19e eeuw was de toetssteen voor behoorlijk bestuur de behandeling en de positie van christelijke minderheden in het Ottomaanse Rijk. Heden ten dage zijn het vooral de mensenrechten en de politieke rol van de islam die men gebruikt om het gehalte van de Turkse democratie te bepalen.*"
Hoe moeilijk dat is blijkt wel uit de bladzijden waarin de meer recente geschiedenis van Turkije wordt beschreven en uit sommige van de vragen daarbij: bijvoorbeeld over de drie militaire staatsgrepen die verdedigd werden als bedreiging van kemalistische waarden: "Was dit altijd terecht? Licht je antwoord toe.", of, over de Turkse feministen die profiteerden van de kemalistische omwenteling: "Hoe groot schat je de kans van de Turkse feministen op het behalen van een succes bij hun strijd voor de gelijkberechtiging van man en vrouw?".
Wat kan een leerling die voor deze vragen gesteld wordt anders doen dan de auteur naschrijven. Bij de kemalisten: "*Menigeen betwijfelt ondertussen of een bedreiging van de kemalististische waarden in het verleden de enige reden was voor het ingrijpen*", en bij de feministen: "*In hoeverre deze groepen in de toekomst aan invloed zullen winnen, of misschien verdwijnen is nu nog niet te zeggen.*"? De vormende waarde van dit soort exercities in prudentie lijkt mij beperkt.

Wat voor de volhouders na ruim 60 pagina's met een stevig deel tekst resteert is niettemin niet gering: leerlingen die belang stelden in historische informatie over Turkije kregen daarvan heel veel - dankzij een auteur die zo onwijs was een didactisch als onmogelijk gedoodverfde formule toch te beproeven.

-"*Nederlanders en hun slaven. Tekenaars getoetst*" (nr 29): hiervoor al eerder genoemd. Dit katern is de eenvoudige versie van het "Slavernij in Suriname" eerste-niveau materiaal. De ook hier weer rijkelijk aanwezige tekeningen kunnen door de leerlingen worden getoetst aan geschreven bronnen. Het toneelstuk uit de eerder besproken uitgaven ontbreekt hier. In de concept-lerarenhandleiding bij het thema "Slavernij in Suriname" vond ik interessante achtergrondinformatie over de Marrons, weggelopen slaven, die door het gouvernement nadat men hen vrede was gesloten "Bosnegers" werden genoemd.

-"*Nederlandstalige Antilliaanse literatuur*" (nr 35): de bovenbouw VO versie van het eerder al genoemde "Wist je dat....?" katern.

-"*De Islam, godsdienst en gemeenschap. De moskee als ontmoetingsplaats*" (nr 39): een katern bestemd voor de vakken godsdienst, maatschappijleer en geschiedenis. Deze volgorde is afkomstig van de auteurs van het katern en m.i. terecht zo gekozen. Het biedt leerlingen (en hun le-

raren!) drie informatief bedoelde hoofdstukken/artikelen: De islam en de functies van de moskee; De islam en de moskee in de herkomstlanden van migranten; Moslims in Nederland; De Nederlandse samenleving en de islam. Een beknopte literatuurwijzer voor leerlingen sluit het katern af. De paragrafen waaruit de hoofdstukken bestaan worden steeds met enkele vragen afgesloten.

-"*Immigranten in Nederland, 1590-1990*" (nr 40):
"*Kort voor de jaartelling sloegen Romeinse legioenen hun tenten op in het gebied wat nu Nederland heet. Na hen kwamen nog vele vreemdelingen..... Dit boekje gaat over de geschiedenis van immigranten of nieuwkomers, zoals we hen ook zullen noemen. Niet alleen de nieuwkomers zelf komen aan bod, maar ook de manier waarop zij door de Nederlandse overheid en bevolking ontvangen werden. Dat varieert van zeer koel of zelfs vijandig tot zeer hartelijk*".
Aldus de inleiding van dit katern dat zich op deze manier als overzichtswerkje voor geschiedenis en maatschappijleer presenteert. Zuidnederlanders, Hugenoten, Joden, Trekarbeiders, Zigeuners, Italianen, Chinezen, Nieuwkomers uit het Middenlandse Zeegebied, Indische Nederlanders, Molukkers, Surinamers, politieke vluchtelingen uit België, Duitsland, Hongarije, Chili en Sri Lanka, allen gebundeld en gebonden in een katern van zo'n 60 pagina's.
Hoofdstuktitels: Vervolgd om hun geloof; Op zoek naar werk, trekarbeiders uit Duitsland, Verjaagd, zigeuners in Nederland; Gasten?; Arbeidskrachten uit den vreemde?; Wij zijn hier, omdat jullie daar waren; Nederland gastvrij? Politieke vluchtelingen; Nederland immigratieland? Bij al die onderdelen zijn steeds vragen gevoegd. Leerlingen krijgen herhaaldelijk de gelegenheid om vast te stellen dat de Nederlandse samenleving wél voer bij de bijdragen van "nieuwelingen" en weliswaar vaak profiteerde van hun inbreng, maar dat niet steeds naar waarde wist te schatten.

Waarom zo'n verhaal? Ik ben bezorgd dat zulke lange historisch opgezette inleidingen een rituele bezweringsformule vormen om enerzijds een positief bedoelde "boodschap" te brengen en anderzijds om tegelijkertijd helemaal of gedeeltelijk aan een meer riskante, want in het kwetsbaarder heden wortelende, nadere begripsvorming daarover te ontkomen.

Het recept is bekend: Men beginne bij een

De koranschool

actuele kwestie, daarbij zoeke men passende en een zekere mate van parallelie suggererende historische illustraties om eromheen een sfeer te kunnen evoceren waarbij zulke kwesties eigenlijk kwesties van alle tijden worden. Daaraan ontlene men -opnieuw bij wijze van suggestie - het gevoel dat, omdat de geschiedenis steeds verder voortschrijdt, niet alleen alles steeds weer wederkeert maar ook zich steeds verbetert en ten goede wendt, zodat de analogie met het verleden de huidige samenleving wijze lessen en nuttige en opbeurende lering kan bieden....
Op deze manier leerden leerlingen vroeger over de hechte band tussen God, Nederland en Oranje, nu verhelderen wij hun bestaan vanzelfsprekend vanuit andere motieven. De maatschappij blijft bediend, de leerling blijft beleerd en het vak heeft, dienstbaar naar haar oudste traditie, "voorgeschiedenis" geboden en daarmee haar plicht gedaan.

Zulke toepassing van geschiedenis is alom bekend, maar of er nog zoveel waarde ligt in het herhalen van dit zo langzamerhand misschien te doorzichtige en te versleten recept? Moet een geschiedeniskatern niet veel meer vanuit voor leerlingen toegelichte en goed geëxpliciteerde vraag- en probleemstellingen opgezet worden? Andere deeltjes in de reeks laten voorbeeldig zien hoe dat kan.
Gelukkig is in het geval van dit katern het "recept" ook niet al te strikt toegepast. De historische aanloop is niet zo breed uitgesponnen dat de eigentijdse informatie over immigratie er grotendeels bij inschiet; ook enige samenvattende, nadere begripsvorming over Nederland als immigratieland komt in het laatste hoofdstuk nog aan de orde. De tekstjes over "nieuwelingen door de eeuwen heen" lijken mij als aanvulling op een bestaande schoolboektekst nog het best op hun plaats.

Het katern is ook bestemd voor lessen maatschappijleer. Ik zou het toch jammer vinden wanneer het voor bovenbouwleerlingen de enige historische kennismaking met dit project zou zijn.

Niveau 1: bovenbouw VO - katernen met bronnen voor zelfwerkzaamheid

-"*Het Marokkaanse gezin tussen traditie en verandering*" (5 elkaar aanvullende katernen, nrs 12 t/m 16).
In de docentenhanhandleiding wordt deze materiaal-collectie vooral geschikt genoemd voor 4 Havo en 5 Vwo. In de beschrijving van de lesprocedure wordt ervan uitgegaan dat de gevolgde werkwijze voor leerlingen nieuw is. In de eerste tien lessen staat een klassikale aanpak voorop. De docent vervult dus een sterk begeleidende rol. De handreiking die daarvoor geboden wordt berust op praktijkervaring en lijkt mij uitermate nuttig en to the point, ook onmisbaar. Zonder dat zie ik niet veel leraren beginnen met een projekt dat zo tussen de 15 en 20 lesuren in beslag zal nemen en van leerlingen veel inzet vraagt omdat in deze vorm het materiaal niet van dien aard is dat routineus van tekstvraag op tekstvraag doorgewerkt kan worden. Wie op safe en snelheid wil spelen zal eerder een deeltje van het tweede niveau kiezen.
Wie wél voor het projekt kiest houdt leerlingen hoofd- en deelvragen voor over: Marokko rond 1900, de traditionele sa-

In *De familie van Si Abd Allah* wordt de geschiedenis van een Marokkaanse familie verteld. De familie komt oorspronkelijk uit de Rif. Een deel van hen woont daar nog, een ander deel is naar Tanger getrokken. Ook werken en wonen er familieleden in het buitenland.
De geschiedenis van de familie is tijdens gesprekken met twee familieleden opgenomen op de band. Dit zijn al-Hajj Muhammad en Fatima Zohra, zijn (jongere) nicht. Beiden vertellen ze over zichzelf en andere familieleden vanuit een andere levensvisie: al-Hajj Muhammad vanuit de traditionele Marokkaanse wereld, Fatima Zohra vanuit een 'moderne' kijk op het bestaan. Fatima Zohra is weliswaar traditioneel opgevoed, maar ze heeft onderwijs gevolgd, in het buitenland gewerkt en woont nu met haar man en kinderen in de Verenigde Staten.
Er wordt niet alleen over de familie gesproken, maar ook over andere dingen: het leven van alledag in de bergen en in de stad, de 'gastarbeid', de religie, de verhouding tussen mannen en vrouwen en de verhouding tussen christenen en moslims. Het is zeker geen objectief verslag, maar een emotioneel verslag van mensen die bij leven en werken in Marokko betrokken zijn.
Woorden aangegeven met * zijn achterin in een woordenlijst te vinden. Als zo'n woord vaker op een bladzijde voorkomt, staat er alleen de eerste keer een * achter.

menleving, politieke en economische ontwikkelingen in de 20e eeuw, de veranderende samenleving en het Marokkaanse gezin in Nederland. De handleiding biedt daarop aansluitende deelvragen (met uitvoerige antwoorden en verwijzingen naar de bronnen) en een beschrijving van een mogelijke lesprocedure waarin ook heel concreet op toetsing en beoordeling wordt ingegaan. Ook is er een beknopte literatuurwijzer. Voor een klas van 30 leerlingen zijn bij de voorgestelde aanpak, waarbij ook huiswerk hoort, minimaal 15 sets van de boekjes nodig.
Over het thema, bestemd voor geschiedenis, aardrijkskunde en maatschappijleer schreef ik hiervoor al dat het mij voor het vak geschiedenis buitengewoon belangrijk leek. De grote Marokkaanse ervaring van projectleider Obdeyn, die gedurende een aantal jaren Nederlands onderwijs-attachée in Marokko was, zal voor dit onderdeel van het projekt vast van waarde geweest zijn.
De leerlingen maken kennis met de geschiedenis van een Marokkaanse familie van oorsprong uit de Rif, maar later sterk verspreid. Het katern is gebaseerd op gesprekken met twee van hen. In twee volgende katernen is de geschreven samenvatting te vinden van "*De papavers van het Oosten*" van Brick Oussaïd en een bloemlezing uit de boeken en colums van Hassan Bel ghazi: "*Van Marokko naar Nederland: herinneringen van een gastarbeider*". Daarnaast zijn er twee deeltjes die meer achtergrondgegevens bieden: "*Maatschappij en individu in Marokko - een antropologische benadering*", de verkorte versie van het boek van de Belgische auteur Philip Hermans en het katern met de voor zichzelf sprekende titel "*Marokkanen in Nederland -statistiek en documenten*", waarin overigens ook enkele heel treffende interviews zijn opgenomen.
Deze groep katernen geeft niet alleen leerlingen een goede kans om zich stevig in het thema in te werken, ook als leraar zal je er veel aan kunnen hebben. Het zijn boekjes die op z'n minst voor een schoolbibliotheek een must zijn. Ze zijn geheel, of gedeeltelijk, natuurlijk ook nog op andere manieren bij het onderwijs in te zetten dan de nu door de makers voorgestelde.

-"*Slavernij in Suriname*"(gebaseerd op 6 elkaar aanvullende katernen; nrs 23 t/m 28).
Voor het docentenmateriaal bij dit centrale thema geldt in hoofdlijnen hetzelfde als bij de deeltjes over Marokko. Het is onmisbaar en bevat ook te kopiëren aanwijzingen en instructies voor de leerlingen, die voor hun bronnenonderzoek voorzien moeten worden van zo'n 50 systeemkaartjes. Het is in deze uitwerking bij uitstek een modern schoolonderzoeks-onderwerp waarbij van de leerlingen meer gevraagd wordt dan zomaar gememoriseerde feitenkennis, namelijk vaardigheid in het omgaan met historisch materiaal en het vermogen om de resultaten van hun onderzoekswerk op een heldere manier te presenteren.

Bij de uitwerking van het thema in hoofd- en deelvragen is uitgegaan van de volgende hoofdindeling:
De komst van de slaven naar het Caribisch gebied;
De levensomstandigheden van de slaven;
Aanpassing en verzet;
De Marrons en hun relaties met de overige bewoners van Suriname;
Vrijheid voor de slaven;
De emancipatie: 1863 tot heden.

In de 6 bronnenboekjes komen ooggetuigen, tegenstanders, slaven en hun meesters aan het woord. Het "leerzaam voor leerlingen én hun leraren" geldt ook hier! Het zijn boekjes die je beter niet aan je voorbij kunt laten gaan.
De Surinaamse en de Nederlandse samenstellers van het materiaal hebben een bewonderenswaardig stuk werk afgeleverd dat de organisatorische moeite waard is om op school ook daadwerkelijk gebruikt te worden.

Intercultureel onderwijs: bouwstenen en bouwwerk

Ik las in het *Kleio* thema-nummer eind vorig jaar aan het einde van Obdeyns artikel: "*Intercultureel onderwijs betekent niet dat men er weer wat bij moet doen, maar eerder dat men bepaalde ontwikkelingen in een ander perspectief plaatst, de horizon verruimt. Intercultureel onderwijs is niet allereerst een probleem, een verzwaring van de taken, maar het vormt een uitdaging. Het geschiedenisonderwijs kan er rijker van worden.*".

Dat dit laatste het geval is heeft zijn reeks ICO boekjes voor mij overtuigend bewezen; ook dat het eerste slechts gedeeltelijk waar is. Het betekent: er wat bij doen, het betekent een ander perspectief, het betekent een uitdaging én het betekent extra werk. De troost lijkt mij te liggen in het feit dat dit extra werk in elk geval de moeite waard is.